

CHRISTIAN JACOB

A művelt világok térképe

Ezt a kötetet egy intellektuális tárgy, a szöveg felemelkedésének, az azt alkotó tényezőknek, műveleteknek, valamint a rögzítéshez, megőrzéshez és hagyományozáshoz kapcsolódó tér- és időformáknak szenteljük.*

Ezek a különböző szakaszok történetileg meghatározott kultúrákban helyezhetők el, miközben a tudás hagyományain, gyakorlatain és műveletek láncolatain nyugszanak, melyekben az anyag és a konkrét fokozatosan a szellemi és a fogalmi felé vezetnek: a könyvtől a szövegig, azaz a könyvtől a nyelvig, a jelentésig és az értelmezésig. Kulturális változékonyságaikban ezek a társadalmi, technikai és materiális tényezők az írás gyakorlatának összehasonlító történetétől függnek, amelyek ez a kötet az egyik alapköve szeretne lenni.

Minden egyes kultúrában speciális formák, olvasás- és írásszakértők határozzák meg a haladás egyszerre technikai, materiális és intellektuális módozatait, amelyek a könyvtől a szövegig vezetnek. Ez utóbbi grafikai forma, nyelvi állapot és nyelvi hatások egysége, melyet a szerzői és kiadói, egyéni vagy kollektív emberi szándék hoz létre, de lehet transzcendens eredetű is. Ez a folyamat együtt születik azzal a kritikus szemlélettel, amely – mielőtt létrehozná sajátos exegézisét – a szöveg formáját kutatja, azaz struktúráját, irodalmiságát, korrekcióját és olvashatóságát.

* A kötet, a konferencia, melynek eredményeként létrejött és a kutatási program, melynek eredményeit közli, soha nem jöhetett volna létre nagylelkű és tudós történészek támogatása nélkül: Viviane Alleton (írásmód Kínában), Roger Chartier (könyvtörténet), Marcel Detienne (ókortörténet és komparatiztika), Jean-Pierre Drège (könyvtörténet Kínában), François Hartog (ókori és modern történetírás), Jean Irigoien (görög filológia), Pierre Petitmengin (a szövegek hagyományozásának története). Michel de Certeau (†1986) és Michel Foucault (†1984) ebben a munkában nem tudtak részt venni, de az interdiszciplináris projekt vezetői voltak. Mindnyájuknak (túl) sokat köszönhetünk. [Jacob szövege eredetileg az alábbi kötet előszavaként jelent meg: *Des Alexandries*, I., *Du livre au texte*, szerk. Luce GIARD – Christian JACOB, Bibliothèque Nationale de la France, Paris, 2001.]

Akár egyénről, akár tudós közösségről legyen szó, az olvasásnak ez a módozata kijelöl egy-egy adott pillanatot a szövegek materiális átvitelének működésében, használataiban és archiválásuk gyakorlatában. A tudatos beavatkozás egyben a hagyományozott szöveg feletti kontrollra való törekvés is, és elhatárolja magát az akaratlanul hátrahagyott nyomoktól, amelyeket a másolók figyelmetlensége és tudatlansága hagyott a sorok között.

A forma és a betű feletti kontrollról van szó, melynek az a célja, hogy megteremtse a szöveg olvashatóságát, azaz érthetőségét egy recepcióhorizonton belül, melyet a szerkesztői szokások, a nyelv és a stílus szabályai, az addig megszületett könyvek összessége, a tudás és a hagyomány határoz meg. A kulturális normákat tekintve tartalmak feletti kontrollról is beszélünk: az átláthatóságról és a logikáról, az ortodoxiaról, a jogról és a törvényről, a társadalmi közegben megosztott értékekről, a domináns ideológiáról és az általános szemantikai hálóról, mely adott kultúrában meghatározza a világról szerzett tapasztalatunkat. Így olyan tudástér nyílik meg, melyben kifejezésre jutnak az olykor konfliktussal terhelt követelmények: hagyomány és az egyes olvasó azon jogának tisztelete, hogy ezt a hagyományt saját elvárásaihoz és tudásához igazítsa, hogy újraalkossa annak hitelességét és hatásait, például úgy, hogy megkísérli a szöveg eredeti, sőt szerzői állapotának helyreállítását, vagy akár a szerző helyébe lépve egy, ez előbbtől megfosztott szöveg szavainak és értelmének javítását.¹

A szöveg kritikai vizsgálata néha megelőzi hagyományozás újabb szakaszát, mely szakasz két szélsőséges pólus, a továbbadott példány pontos és nem destruktív szövegmagyarázata, illetve a szöveg új állapotának világos és új hordozón való egyszerű megfogalmazása között helyezkedik el. Egyes esetekben technikáival, szakértői közegével és könyvtárával speciális tudásmezőt táplál: ezek a szakértők a betű és a szöveg-

¹ Gérard Colas, Pierre Lardet és Anthony Grafton az indiai és a nyugati hagyományokon keresztül illusztrálják a javító kísértését, mely, olykor vég nélkül, újra- és újranyitja a kompozíciónak vagy a szövegek megfogalmazásának, megszerkesztésének a folyamatát. [Gérard COLAS, „Critique et transmission des textes dans la littérature sanskrite” = *Des Alexandries*, I., 309–328; Pierre LARDET, „Variante, conjecture, appareil. La philologie en acte” = *Des Alexandries*, I., 369–388; Anthony GRAFTON, „Les correcteurs d'imprimerie et la publication des textes classiques” = *Des Alexandries*, I., 425–442.]

jelentés hagyományának, valamint az intellektuális, politikai, etikai és vallási hatások állandóságának a kézművesei és őrzői. Ez a technikai beavatkozás mindemellett elválaszthatatlan attól a folyamattól, melynek során a szövegek a maguk irodalmiságukban és interpretációjukban jelentést adnak a társadalomnak, autorításra tesznek szert, és normákra reflektálnak.

„A könyvtől a szövegig” olyan szakaszt jelöl, mely visszatér a könyvhöz mint hatalmi formához, mint a kollektív emlékezet támaszához és mint a társadalmi és vallási, oktatási, politikai, kulturális gyakorlat hordozójához. Ha a szövegen való munkálkodás a kulturális előírás és az emlék-előállítás létrehozójaként és újraolvasási, olykor újraírási hagyományának eszközeként jelenik meg, akkor a könyvek társadalmi hatékonysága a mindennapi művészetek és gyakorlatok széles spektrumán nyilvánul meg: túllép a papok körén, felhasználja a hangot, az éneket, a jeleket, a testet, és hatást gyakorol az egyéni és kollektív viselkedési módokra – a nyelv és a diskurzus szintjeire, a befogadó közösségek megsztott referenciára, a szertartások és ünnepek naptárára, az előírások és etika által szabályozott életmódokra stb.

A szöveg kritikai szemlélete az írásos kultúra konstitutív feszültségében lakozik, legalább fejlődésének bizonyos stádiumában. Ilyen kultúrában egy vagy több közösség osztozik meghatározott mennyiségű alapvető tételen. Először is a könyv eszköze – vagy az egyik eszköze – a bölcsességet, tudást és tapasztalatot tartalmazó szövegek létrehozásának, megőrzésének és hagyományozásának; távolról sem tehetetlen hordozó: feléleszti, megsokszorozza tartalmának szimbolikus hatásait az adott helyen, időben és a különböző nézőpontokkal szemben. Továbbá a könyvek felhalmozása (például egy könyvtárban) jellegzetes intellektuális, spirituális mezőt hoz létre, és ahhoz, hogy ez a mező kiterjedtté váljon, egyes, a múltból vagy más kultúrákból érkezett szövegek közösköztetése válnak, illetve eszközök maradnak.²

Hogy gyakorolják hatalmukat, a szövegeknek be kell íródniuk a hordozóra, ami lehetővé teszi ezt az állandóságot, megsokszorozódást és mobilitást. Ezen hordozók természete és anyaga, előállításuk technikája, vala-

² Jean SIRINELLI az alábbiakban felvázolja a könyv kultúrájának szakaszait a görög világban. [„Alexandrie royaume du livre” = *Des Alexandries*, I., 43–49.]

mint annak módja, ahogy lehetővé teszik a tartalmukhoz való hozzáférést, nem marad következmény nélkül a szövegek formájára nézve, így gyakorlati, gazdasági és társadalmi formák elterjedéseként és recepciójaként rögzülnek. Az első hasadást a memorizált, egy élő emberi hordozóra bízott, recitáció folyamán aktualizált, valamint a külső, élettelen hordozóra írt szövegek között lehetne meghúzni. A szövegek memorizálása mint a hagyományozás exkluzív módja limitált és olykor változott hallgatóságra szűkíti az elterjedést, így sajátos társadalmi környezetre, a recitálás szakértőire vagy papi kasztra bízva a szövegek ismeretét. A szövegek tehát elválaszthatatlanok a nyelvi állapottól, a prozódiaától, a rituális és társadalmi gyakorlatoktól, melyek a szöveg hatékonyságát garantálják.

A szóbeli kultúrák a szövegektől elvárt állandóság foka szerint változnak. Ha az antik Görögországot vesszük olyan kultúra példaként, ahol az epikus recitáció a szöveg kompozíciójának formájától függött, mely a motivikus narratíva kombinatorikáján és verstani egységeken alapult a célból, hogy alkalmazkodjon a specifikus hallgatóság elvárásaihoz, akkor a védikus India másik szóbeli hagyományalkalmazást jelenít meg, melynek célja, hogy hosszú távon megőrizhesse szent szövegeinek irodalmi állandóságát és integritását, melyet össze sem lehet hasonlítani a kéziratos hagyományban tapasztalható szövegromlásokkal. Minden ilyen kultúrában az írás- és olvasásgyakorlatok leértékelődnek a hagyományozás „nemes” formájához képest, ahol az emberi emlékezet – szorgalmas gyakorlás eredményeként – az egyedüli legitim eszköze a nagy bölcséleti szövegek fennmaradásának.³ Egy költemény átírása jelentősen el tudja szegényíteni a formát, elferdíti a hagyományozást, eltüntetve „a ritmust, a hangsúlyt, a kíséret dallamát, [...] az énekes hangját és az elbeszélőt”.⁴

³ Lásd Charles Malamoud és Gérard Colas fejezeteit. [Charles MALAMOUD, „Le corpus védique” = *Des Alexandries*, I., 135–148.]

⁴ Gérard COLAS, „L’écriture, visage de la parole: la tradition indienne” = *L’aventures des écritures. Naissances*, szerk. Anne ZALI – Annie BERTHIER, Bibliothèque Nationale de France, Paris, 1997, 125–132, itt: 128. Erről a problematikáról lásd *Paroles à dire, paroles à écrire. Inde, Chine, Japon*, szerk. Viviane ALLETON, Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1997, különösen Charles MALAMOUD, „Noirceur de l’écriture, remarques sur un thème littéraire de l’Inde ancienne” = *Paroles à dire, paroles à écrire*, 85–114.

Az írásra való átvitel ellenben magába foglalja az emlékezet tárgyiasítását, kivetítését. Ez a tárgyiasítás a szöveg új dimenzióit fedi fel, amelyek magához az íráshoz, az inskripció vizuális struktúrájához, díszítettségéhez és olykor illusztrációjához, az anyagi hordozó korlátaihoz kötődnek. Amennyiben az objektíválás nem szükségszerűen kényszeríti csendre a szövegeket (*ad litteram** recitáció, hangos olvasás, színházi/dramai interpretáció stb.), a befogadás új terét nyitja meg, a vizuális olvasását, mely szabadon definiálhatja a saját ritmusát (megállások, visszatérések, az egymástól távol álló részek összefüggései, több szöveg párhuzamos olvasása stb.) intellektuális műveleteivel, valamint az írás és lejegyzés formáival, amelyek olykor kísérik azt.⁵

Egy szöveg külső és anyagi hordozóra való beíródása nem feltétlenül jelenti azt, hogy reprodukálják. Az írás megjelenésével megsokszorozódnak a szöveg intim, belső formái – az emlékeztető, a piszkozat és a munka vagy olvasás közben készített jegyzetek. Egy kőtáblába vésett szöveg egyedi, mozdulatlan és kvázi megváltoztathatatlan. A javítások és az felülvizsgálatok ezen csaknem lehetetlenek: az így megkövesedett szöveg normatív rögzítésre vonatkozó akaratot közvetít, szemben a kéziratos reprodukció céltalanságával. A kőbe vésett írás nyilvános teret hoz létre, amely az antik Görögországban a városok törvényeinek kodifikációjában volt látható.⁶ A nyilvános kihirdetésekhez és a monumentalitáshoz kapcsolódó szimbolikus hatások megmagyarázzák az epikureista filozófus, Diogenés gesztusát, aki oszlopcsarnokra vésette műveit szülővárosában, Oinoandában: „mint megannyi letekert és falra illesztett könyvtekercs”.⁷ Az így felvésett szöveg minta lehet, melynek alapján létrehozzák majd a kéziratismásolatokat.⁸ A fametszés ennek a folyamatnak a gépesített változata.

* 'Betű szerinti'.

⁵ A *Des Alexandrines*, II., *Les métamorphoses du lecteur* című kötet dolgozza majd fel a művelt olvasás ezen alakzatait.

⁶ Marcel DETIENNE, „L'espace de la publicité, ses opérateurs intellectuels dans la cité” = *Les savoirs de l'écriture en Grèce ancienne*, szerk. Marcel DETIENNE, Presses Universitaires de Lille, Lille, 1988, 29–81; Françoise RUZÉ, „Aux débuts de l'écriture politique: le pouvoir de l'écrit dans la cité” = *Les savoirs de l'écriture en Grèce ancienne*, 82–94.

⁷ Jean IROGIN, *Tradition et critique des textes grecques*, Les Belles Lettres, Paris, 1997, 63; utalásokkal az újabb bibliográfiára.

⁸ Kínában Konfuciusz klasszikusait több kősztlélre felvésték: a Han-dinasztia alatt (175)

A beíródás (*inszkripció*) nem hoz létre *ipso facto* könyvet. A *könyv* szón olyan materiális diszpozitívumot értünk, amely a szövegre vizuális struktúrát és grafikus formát kényszerít, és ezáltal definiálja archiválásának, tanulmányozásának és használatának módjait, elterjedésének és adott esetben kereskedelmi forgalomba való kerülésének körülményeit, akár csak feltételezett címzettjeit. A *könyv* olyan diszpozitívum, melyben a szöveg lejegyzésének vizuális jellemzői hozzák létre az olvashatóságot, következésképpen az olvasás normáit a használati gyakorlatok szerint definiálják adott társadalmi és kulturális közegben.⁹ Ez a diszpozitívum megszabja a szöveg koherenciáját – legyen szó akár egyedi műről, akár egy hosszabb mű részéről, akár rövid szövegek gyűjteményéről –, amely olvasásukhoz közös materiális kontextust hoz *ipso facto* létre – és nyilvánvalóvá teszi a csoportosítás össze nem illő karaktereit vagy ellenkezőleg, annak diszciplináris, tematikus vagy általános igazolását, mi több azokat az áthallásokat, amelyet az olvasó érezhet.¹⁰ Ez a materiális hordozó szándékosságot közvetít, egy szöveg „kiadásának” szándékosságát, mely vagy széleskörű és kontrollálhatatlan, vagy egy körre korlátozott:¹¹ objektív valóságot ad a szövegnek, elválasztja szerzőjétől, megfogalmazásának helyétől és idejétől, hozzákapcsolja egy szerzői és egy

és Wenzong uralkodása alatt (837) is. Ennek a monumentális rögzítésnek a világában a szövegek megőrzése kettős funkciót szolgált: a veszteségekkel és az ismétlődő rombolással szembeni védelmet és egy hivatalos verzió meghatározását, mely normaként szolgált a magáncélú átírások számára. Ez a „litográfia” megelőzi a nyomtatás politikai használatait Kínában: a nyomtatott példányok olykor megalapozzák az előírt mintát a magáncélú kéziratos átírások számára. Lásd Anne Cheng és Benjamin Elman fejezeit [Anne CHENG, „Le corpus canonique confucéen” = *Des Alexandries*, I., 163–178; Benjamin ELMAN, „La crise de l'éducation classique en Chine au XVIIIe siècle” = *Des Alexandries*, I., 461–482], valamint Jean-Pierre DRÈGE, *Les Bibliothèques en Chine au temps des manuscrites jusqu'au Xe siècle*, École française d'Extrême-Orient, Paris, 1991, 68; Susan CHERNIACK, „Book Culture and Textual Transmission in Sung China”, *Harvard Journal of Asiatic Studies* 54 (1994), 19–21.

⁹ Anthony Grafton feltárja a reneszánsz kor nyomdász-kiadójának szerepét a szöveg strukturálásában annak különböző szakaszaiban, a lapszéli összefoglalások megalkotásában, és indexek előállításában. Erről a kiadói munkáról lásd Henri-Jean MARTIN, *Mise en page et Mise en texte du livre français. La naissance du livre moderne (XVIe–XVIIe siècles)*, Éditions du Cercle de la Librairie, Paris, 2000.

¹⁰ Lásd továbbá Guglielmo Cavallo észrevételeit a korpuszok összetételéről a cassiodorusi iskolában. [„Les bibliothèques monastiques et la transmission des textes en Occident” = *Des Alexandries*, I., 263–274.]

¹¹ A „publikációknak” ezekről a különböző formáiról Görögországban lásd Bernhard Abraham VAN GRONINGEN, „Ekdosis”, *Mnemosyne* 16 (1963), 1–17.

kiadói projekthez, amely a tartalmat annak formába rendezéséhez köti, és előírja számára, hogy az általános modelleknek, a diskurzusoknak, a publikumnak és elvárásainak egy sajátos tipológiájához alkalmazkodjon.

Az írásbeliség második nagy szakadása a szöveg és hordozó közötti kötelék természetét érinti. Milyen mértékben és mely pontig lehet elválasztani a szöveget annak hordozójától, és felruházni intellektuális autonómiával? Mely esetben őrzi meg ez a hordozó a lényegi értéket, amelyet magában foglal, és amely többek között egy szöveggel való felbonthatatlan és kizárólagos kapcsolaton nyugszik? Mely feltételek között vezet a szövegek értéke és autoritása ahhoz, hogy újra létrehozzák több hordozón? Hol húzódik a határ a könyv és a szöveg autoritása között?

Minden egyes kultúrában és minden egyes korszakban az ezekre a kérdésekre adott válaszok határozzák meg a szövegek forgalmazását, hagyományozását, az olvasóközösség általi elsajátításuk módjait. Túlmutathat-e a kéziratos másolás, a mechanikus nyomtatás, és napjainkban a digitális technológiák által reprodukálható szöveg a saját materializálhatóságán? Ezen materializációk némelyike egyedül és pótolhatatlan tárgy, ahol a tartalom elválaszthatatlan egy sajátos formától (például a gazdagon illusztrált kéziratoktól, a fényűzően kötött kiadásoktól). Mások különleges autoritás hordozói, amennyiben a szerző által aláírt vagy javított példányról, jegyzetelt könyvről vagy tudós kiadásról van szó.¹² A könyv olykor már önmagában kultusz tárgya, vagy értéke miatt, vagy mert nem választjuk el a szövegtől, amelyet magában foglal.¹³ Általában a szöveg egymást követő könyvbe helyezései elválaszthatatlanok annak történetétől, és minden szakaszban feltárják a sajátos szociokulturális környezetben történő befogadás horizontjait. Egy olyan korban, ahol az új technológiák felébresztik bennünk a szövegek dematerializációjától való félelmet, fel kell idéznünk, hogy a könyv maga, történeti fejlődésében,

¹² A filológiai hagyományról való elmélkedés központi kérdésévé válik a könyvek korának és földrajzi származtatásának kérdése és azok jelentősége a szövegek értékének meghatározása esetében. Az autográfia kutatásáról a reneszánsz polihisztoroknál lásd Jean-Marc Chatelain szövegét. [„Polymathie et science antequaire à la Renaissance” = *Des Alexandries*, I., 443–460.]

¹³ Lásd Gérard Colas megjegyzéseit a hindu és buddhista tradíció könyvkultuszáról (6-os számú bibliográfia) és utalását az írás politika-törvényeségi birtokban betöltött szerepére, ahol a dokumentum hitelessége annak anyagításához kapcsolható.

pótolhatatlan tanúként szolgál. Az elmúlt formák megőrzésének követelménye tovább él, miközben az írás elterjedésének új korszaka nyílik meg.

Bármilyenek is legyenek technikai módozatai, ez az elterjedés azon a feltételezésen alapul, hogy a szöveg a reprodukciós eljárások során megtartja identitását, formáját, tartalmát és befolyását, ezzel biztosítva elterjedését példányról példányra. A reprodukálhatóság csak egy módja a szöveg általános, tér- és időbeli elterjedésének, ami legitimálja a szövegek átírását a hordozók típusaira, az írásmódokra, a nyelvekre, de olvasási protokollokra, és más kulturális univerzumokra is.

A szövegek hagyományozásának és terjesztésének ezek a különböző küszöbei konszenzust feltételeznek abban a közegben, amely alkalmazza őket, és ez bizonyos számú premisszán alapul: a szövegek hatalma és jelentése nemcsak anyagiságukon lép túl, de a hordozókon, a grafikus rendszereken, a kiadói normákon és nyelveken is. Vagy még pontosabban szólva, ha mindig hordozóinak természetétől, írástuktól, nyelvüktől, vezérlő normáitól függenek is, vagy ezen körülmények valamelyikétől, a hagyományozás folyamán mégis megőrződik a szöveg hatása és jelentése. A veszteségek, a nyereségek, az áthelyezések, az olvashatóság új normái részét képezik a szövegek egy-egy új olvasási közeghez való adaptációjának, azaz a megóvásukhoz szükséges rendezéseknek, sőt az intellektuális, spirituális és imaginárius hatásuk visszahódításának is.¹⁴ Ezen premisszák mindegyikére igaz, hogy adott kulturális környezetben adott korszak számára vagy elfogadhatók, vagy sem, ti. a szövegek eredete és természete, társadalmi használatuk, olvasásuk előre kigondolt szimbolikus hatásai szerint: egyes esetekben egy szöveget nem tudunk elválasztani az adott hordozó egyik kategóriájától (nem lesz reprodukálható),

¹⁴ Ugyanakkor minden egyes kulturális közegben csak bizonyos olvasók, vagy az olvasóknak bizonyos közössége képes választani aközött, hogy tartsa-e magát a szöveg elsődleges formáihoz, vagy hogy eleget tegyen a rituális kötelezettségeknek, vagy akár hogy esztétikai vagy kulturális választás által, vagyis azáltal, hogy a szöveget annak eredeti formájában teszi elérhetővé, megóvja az eredeti olvasói protokollokat. A Konfuciuszi Kánon hagyományozásában a szövegek az „antik írásság” formájában terjedtek el a Han dinasztia kezdetétől (a Kr. e. 3. századtól kezdve), mely formáról feltételezték, hogy időben megelőzi Qin Shihuang könyvéteit, mely kétségbe vonta a hivatalos változatokat a Császári Akadémia művelt „modern írásságában”. Lásd Anne Cheng és Benjamin Elman fejezeteit, amelyek alátámasztják az írástörténet központi és korai szerepét a kínai filológiában.

írástól, nyelvtől, vezető hagyománytól, mert félt, hogy elveszíti szimbolikus hatásait, és szakít az olvasás ősi protokolljával, mely identitását adja. A szöveg hordozójának materialitása feltételezheti múltó jellegűket, sőt egyfajta bizalmatlanságot az írással szemben.¹⁵

Ha a materializáció, amely bizonyos hordozón, egy írásformában és egy sajátos kiadói protokoll szerint történik, teszi a szöveget tranzitívá, akkor ezt a tranzitivitást kulturális normák irányítják, melyeket közösségi tudat, a(z) időbeli vagy spirituális) képesség instanciái és a továbbítást támogató technikai médiumok (írnokok, nyomtatók, korrek-túrázók, kiadók, könyvkereskedők stb.) teremtettek és őriztek meg. A szövegek hagyományozása nem lehetséges azon hagyományok nélkül, melyek megörökítik vagy újraalapítják a megjelenés normáit, az olvasás és az interpretáció protokolljait, a pragmatikai, politikai, vallási, intellektuális vagy imaginárius hatásokat. Ezek a hagyományok olykor (egyházi, szerzetesi, iskolai, egyetemi, udvari stb.) intézményekkel azonosulnak, melyek meghatározzák tartalmukat és garantálják stabilitásukat vagy fejlődésüket. Az intézmény helyét olyan szereplők veszik át, amelyek biztosítják a szövegek megőrzésének és reprodukciójának materiális és technikai feladatait, és amelyek befolyása az olvasáson, a tanulmányozáson vagy a szertartáson keresztül válik ismét láthatóvá.

A különböző hagyományok egyidejűleg létezhetnek ugyanazon kultúrában, egyenként saját intézményeikben, közösségeikben, saját könyvtáraikban. Ezek a tradíciók meghatározzák a szövegek hagyományozásának kiterjedtségét és útját mint szelekciójuk alapelveit, hatékonyságuk formáit, használatuk módoszatait. Bizonyos hagyományokban szöveg-korpuszok alakultak ki, a politikai döntések, a kiválasztás, a szövegek formája, struktúrája és az olvasás protokollja között korreláció jött létre: ez a folyamat volt megfigyelhető az olyan nagy vallási hagyományok születésekor és történetében, mint a judaizmus, a buddhizmus, a kereszténység és az iszlám. Még egy kinyilatkoztatottnak tartott szöveg sem bír kényszerítő erővel azonnal: lépcsőről lépésre épül fel a hit őreinek dialógusában, olykor a szerzői és legitimált formák konfrontációjában, amelyet

¹⁵ Gérard Colas szerint érdemes elgondolkoznunk azon, hogy azokban a régiókban, ahol az éghajlat, a nedvesség és a rovarok nem tették lehetővé a kéziratok tartós megőrzését, a filológia rákényszerült a szövegek gyors és gyakori újramásolására.

képviselnek. Az írott vallások esetében a hagyomány felépítése a szövegek kánonhoz kapcsolható: amennyiben az elsőben változás következik be, az ugyanúgy jelentkezik az utóbbiban és fordítva.

Hagyomány a szöveg örökségének politikai és emblematikus elsajátítása révén is képes létrejönni és örökké fennmaradni, köszönhetően megőrzésének, ideologikus és művelti felhasználásának: vagy úgy tekin-tünk rá, mint múltra, mint a legitimitás alapjára, mint ami egy politikai rendszer, egy dinasztia és egy birodalom számára az identitás tényezője (Konfuciusz „Klasszikusai” mint a kínai birodalom ideologikus habarcsa, Japánban a hivatalos írásbeli kultúra), vagy úgy, hogy az intézményekhez és nevelési kurzusokhoz kötődő diszciplináris hagyományok igazolják az alapító szövegekhez való visszatérést (például Eukleidész a geometria történetében, Aristotelész a középkor skolasztikus hagyományában, Cicero a stilisztikai és latin betűs retorikai normák definíciójában az olasz humanizmus idején).

A tudós vagy szellemi hagyományok olykor lehetővé teszik, hogy a kanonikus szövegek ne csupán időben, hanem térben is továbbterjedjenek, az egyik földrajzi, kulturális és nyelvi területről a másikra. Eukleidész, Galénosz, Ptolemaiosz, a görög tudomány nagy szerzői, olvashatók voltak arab fordításban is, így egy új tudományos hagyomány megalapítóivá lettek: a fordítások és a kommentárok lehetővé tették az orvostudomány, a geometria, az asztronómia, az optika, és az arab térképészet fellendülését.¹⁶ Nyugaton ugyanezeket lefordították latinra és a helyi nyelvekre. A buddhista korpuszt lefordították kínaira. Mózes öt könyvét héberől görögre fordították. A Bibliát és az Evangéliumokat lefordították latinra, majd a helyi nyelvekre. Görög szerzőket is fordítottak latinra a római köztársaságtól kezdve, gondoljunk a vígjátékok adaptációira vagy Cicero erőfeszítéseire, amelyek a görög filozófia itáliai meghonosítására irányultak.¹⁷

¹⁶ Lásd ebben a kötetben Mostafa El Abbadi és Javier Teixidor észrevételeit, akik hangsúlyozzák a szír fordítók és a kommentátorok közbenjárását. [Mostafa EL ABBADI, „Alexandrie. Carrefour des cultures” = *Des Alexandries*, I., 51–62; Javier TEIXIDOR, „D’Antioche à Bagdad. Bibliothèques et traductions syriaques” = *Des Alexandries*, I., 249–262.] Összegző munkaként lásd *Histoire des sciences arabes*, I–III., szerk. Roshdi RASHED, Seuil, Paris, 1997.

¹⁷ Lásd Luciano Canfora megjegyzéseit a fordításról és az anyanyelv határainak tapasztalatáról. [„La tradition indirecte. Le cas de la »Bibliothèque« de Photius” = *Des*

A szövegek hagyományozása olyan folyamatokat használ fel, melyek különböző fokokon helyezkednek el. Minden egyes foknak megvan a maga helye, a saját résztvevői, az időbelisége és specifikus eljárásai. A hagyományozás az aktív megőrzéssel vagy a könyvek meg nem semmisítésével kezdődik adott helyen és adott korszakban. Ez a megőrzés feltételezi a könyv védelmének gyakorlatait és a szövegek reprodukálását: újra csoportosíthatjuk és különböző helyeken tárolhatjuk őket (könyvtárakban, architekturális formáik és diszpozitívumaik kulturális változatosságában), ahol rá vannak bízva az őrzőkre, akiknek a feladata az anyag megőrzésétől az intellektuális rendezésig terjed. A hordozók természete szerint, a megőrzés céljából szükséges az átírás, csakúgy, mint a könyvek lemásolása, azért, hogy gyarapítsa a rendelkezésre álló szövegek gyűjteményét vagy hogy lehetővé tegye a külvilágban való elterjedésüket. A megőrzés különböző tengelyei gyakran az előállítás és a terjesztés helyei is: a kézirat idejében a könyvtár történetileg kapcsolódik a *scriptorium*hoz.¹⁸

Az anyagi hordozók, a használt írásrendszerek, a technikák és az elterjedés pályái hatással voltak a szövegek reprodukciójának folyamatára, vagyis az ebben résztvevőkre, a könyvek elterjedésének gazdasági modelljére és a célközönségre. Ezen változók mindegyike tárgya lehetne az írásos kultúra összehasonlító történetének. Egy esetben az ideografikus vagy hieroglifikus írásrendszer komplexitása őrzi meg a tudást a speciális rétegek – írnokok, papok, ördögűzők számára.¹⁹ Egy másik esetben pedig az írás és az olvasás a tudós közösség (mint a herculeumi Villa dei Papiri filozófusainak) tevékenységével hozható kapcsolatba, akik saját könyvtárukat vezetik, az alapító szövegek új kiadásait hozzák létre és saját írásaiknak gyűjteményeit gyarapítják.²⁰ Másutt nyomdászmu-

Alexandries, I, 357–368.] Ahogy azt Christian Förstel bemutatja, Cicero fordításai és átdolgozásai hozzájárultak a görög filozófusok újrafelfedezéséhez a 14. században, és „a görög felé forduláshoz” Petrarcanál. [„La transmission des manuscrits grecs de Byzance en Italie” = *Des Alexandries*, I., 411–424.]

¹⁸ Lásd Jean-Jacques Glassner, Guglielmo Cavallo és Tiziano Dorandi fejezeteit. [Jean-Jacques GLASSNER, „Scribes, érudits et bibliothèques en Mésopotamie” = *Des Alexandries*, I., 213–226; Tiziano DORANDI, „Pratiques »philologiques« à la bibliothèque de la Villa dei Papiri à Herculanum” = *Des Alexandries*, I., 237–248.]

¹⁹ Lásd Nicolas Grimal és Jean-Jacques Glassner írásait. [Nicolas GRIMAL, „Les scribes et la transmission des savoirs en Égypte ancienne” = *Des Alexandries*, I., 227–236.]

²⁰ Lásd Tiziano Dorandi szövegét.

helyben vagyunk a 16. században, mely arra törekszik, hogy kielégítse az írni-olvasni tudó közösség szükségleteit, mely mohón vágyik az antikvitás klasszikusainak birtoklására, ami egy versenyalapú gazdaságban a kiadások megsokszorozódásához és egy elfeledett könyvtár európai szintű újrendezéséhez vezet.²¹ Ma, az elektronikus szöveg korában, az identitást keressük: a szerző, a kiadó, az olvasó helye alapvető változásokon ment keresztül a technika hatásai révén, amely újra megkérdőjelezi az írás határait és stabilitását, megrengeti a szöveg elsajátításának materiális és intellektuális szabályait és módozatait.

A Közel-Kelet és Egyiptom első könyvtáraitól a World Wide Webig tartó folyamatosság pusztá illúzió. Ez a történet az áthelyezések, szakadások, az egymást követő és egymással párhuzamosan létező világok által született, amelyek mindegyike meghatározta a körvonalakat, a tartalmakat, a módozatokat, a szövegek hagyományozásának végcélját a különböző gyakorlatoknak és elvárásoknak megfelelő hagyományok szétterjedésében. Mit továbbítunk a könyvek reprodukciója során? Mikor és miért merül fel a szöveg betűhív tiszteletének intellektuális, politikai, esztétikai, vallási követelménye? A szöveg mely állapotát, és mely normáját tartjuk tiszteletben?²² Mely tényezők és mely használatok esetében beszélünk követelményről? Hogyan egyeztethető össze a szöveg iránti tisztelet (az üzenet hatékonyságára való törekvés vagy a mondattól egészen a mű formális teljességéig tartó hűség) terjedésének esetlegességével?

A kézirat variabilitásától a nyomtatvány fokozatosan meghódított homogenitásáig és stabilitásáig, az átírás és a szövegek reprodukciójának technikái pusztán egyik elemét képezik az ezekre a kérdésekre adott válasznak. A lényeg abban a kulturális nézőpontban található, mely meghatározza az elfogadható határait, a hagyományozással járó veszte-

²¹ Lásd Anthony Grafton, Pierre Petitmengin, Pierre Lardet fejezeteit. [Pierre PETITMENGIN, „Collections de manuscrits et bibliothèques européennes vers 1600” = *Des Alexandries*, I., 275–289.]

²² A középkori európai szövegről, mely felszabadul a változatlanúság és a filológiai egyediség normái alól, lásd Bernard CERQUIGLINI, „A variáns dicsérete”, ford. KESZEG Anna = *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs – KELEMEN Pál – KRUPP József – TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 219–297. Az ókori Görögországról lásd Gregory Nagy jelentős munkáját: *Poetry and Performance. Homer and beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, főként annak második felét (*Fixed text in theory, shifting words in performance*), 105–206.

ség és nyereség *arányát*, mely hagyományozást két értelemben is értjük, egyrészt mint az átadandó örökség formába öntését, másrészt mint annak elsajátítását, amit a múlttól örököltünk. Ha a szöveg hitelességét kutatjuk sőt annak eredeti állapotát, például a szerző saját kezűleg aláírt példányát, akkor elfogadható-e, ha fordításban olvasunk egy művet? Vagy elfogadjuk-e egy másik írásba való átírását? Vagy új hordozón való megjelenését, melynek az ergonómiája radikálisan megváltoztatta az olvasónak az írással való kapcsolatát, amely alkotóeleme a mű jelentésének? Vagy új kiadói protokollban, amely megváltoztatja például a strukturálást, a tipográfiát, a szöveg tördelését? Melyek azok a veszteségek, mi az a szilárd mag, amely alapján átlépjük a hagyományozásnak ezeket a különböző küszöböt?²³ És mit kellene gondolnunk a szövegsajátítás azon módozatairól, melyek kivágott részletekkel, olvasási jegyzetekkel, rezümével, parafrázissal, sőt mi több, folytatással, plágiummal, paródiával vagy utánzattal mennek végbe?²⁴

Ha a szövegek hagyományozását a harmadik évezred küszöbéről a nyugati hagyomány keretein belül szemléljük, akkor ez hosszú, nyugodt

²³ *La Bibliographie et la Sociologie des textes* D. F. McKenzie-nek szánt előszavában Roger Chartier az alábbiakat írja: „Jusson eszünkbe, hogy ha egy szöveget ellátunk egy bizonyos formájú olvasattal, amely nem az első formája, akkor súlyosan megcsonkítjuk az értelmét, amely az olvasóé lehet”. (*La Bibliographie et la Sociologie des textes*, bev. Roger CHARTIER, ford. Marc AMFREVILLE, Editions du Cercle de la Librairie, Paris, 1991, 11.) Ha egy kultúrtörténet számára ennek a pozíciónak megvan a saját legitimitása az európai nyomtatott örökség esetében (16–20. század), ma ki van téve a digitalizálódás kihívásainak, elfelelji az anyagi, formális, lingvisztikai átalakulás láncolatát, mely lehetővé teszi ma nekünk, hogy olvassuk például Homéroszt vagy Aristotelést. „Amikor előkészítjük az antik, a középkori vagy éppen a reneszánsz szövegeket a modern olvasók számára, akkor nem csak a szavakat fordítjuk le: ez maga a szöveg, mely a nyomtatott, modern könyv terében van lefordítva. Amikor a kiadó lefordítja Platón dialógusait, feltünteteti a párbeszéd résztvevőinek váltakozásait, bemutatva a központozást a mondatokban, bekezdésekre osztja a hosszabb válaszokat, ad a könyvhöz egy tartalomjegyzéket és olykor tárgymutatót is.” (Jay David BOLTER, *Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 1991, 40.)

²⁴ A hagyomány közvetettsége, ahogy azt Luciano Canfora is bemutatja, felveti a körülmények és a töredékek olvasásának problematikáját: az idézet vagy a parafrázis állítólagos objektív tartalmához hozzájárul az érdekességek, az argumentációs, apologetikus és polemikus tervek végtelen változatossága, melyek meghatározták egy szövegrészlet kiemelését, annak átfogalmazását, rejtett interpretációját. Gérard Colas megkapó módon veti fel a hamisság és a stílusutánezat problematikáját az indiai textuális kultúrában, és ugyanígy Pierre Lardet a nyugati reneszánsz esetében. A „hipertextualitás” alakzatainak általános jegyzékéről lásd Gérard GENETTE, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Éditions du Seuil, Paris, 1982.

folyóra emlékeztet, mely hangtalanul modernitásunk partjára sodorja Homéroszt, Sophoklést, Platont, Aristotelést, Eukleidést, Cicerót, Galénost és annyi más, kevésbé ismert vagy alig olvasott szerzőt: és ekkor a figyelmes szemlélő felfedi a hagyomány turbulenciáit, az egymást követő küszöbök átlépésében rejlő erőszakot, melyek elvezették ezeket a szövegeket a tekercstől a kódexig, az unciális írástól a folyamatos kisbetűs írásig, a *scriptio continuától** a szavak elválasztásáig és a mondatok központozásáig, a görögtől a latinig, a latintól a népnyelvekgig, a kéziratos másolattól a fatáblára vésett szövegig vagy a mozgatható betűkkel létrehozottakig, a nyomtatottól az elektronikus szövegig. Ugyanabban a kulturális hagyományban minden egyes küszöb jelzi egy örökség birtokbavételének szándékát, illetve azt a szándékot, amely annak új technikai, grafikus, lingvisztikai normákhoz való adaptációjára vonatkozik, mely – a protokollok változásán és az olvasó közösségek újraalkotásán keresztül – újrakonfigurálja a formát, a tartalmat, a jelentést. Ez a formális modellálás módosítja az olvasó tekintetét, és felszínre hozza a jelentés új hatásait. A szövegek hatásköre együtt alakul át olvashatóságuk anyagi és formális szerkezetének fejlődésével, együtt változik az írás vizuális formája és a mű fogalmi, dramatikus, retorikai struktúrájának egybeesésével, vagy éppen ellenkezőleg, ezek különválásával.

Egy szöveg olvashatóságának kritériumai a történeti fejlődés során lehetővé teszik a találkozást a folyamatosan megújuló olvasó közösségekkel. Ezekben az egymást követő kisajátításokban szerepet játszanak az erőviszonyok is, mint a hatalommal való visszaélés, a modernség hatalma az antik felett, az alsóbbrendűnek tartott vetélytársak feletti domináns nyelv és kultúra hatalma. A fordítás kiváló példája a kulturális imperializmus gyakorlatának, vagy legalábbis a szimbolikus erőszak egyik fajtájának tekinthetjük, amennyiben kiszakítja az adott kultúra számára alapvető szövegeket kontextusukból, recepcióhorizontjukból és hatókörükből: ilyenek a zsidó Pentateuchus fordításai Alexandriában vagy a Korán fordításai a középkor óta, melyekből hosszú ideje táplálkozott a polemizáló kereszténység az iszlámmal szemben.²⁵ Ha a fordítás az el-

* 'Folyamatos (azaz szóközüket nem használó) írásmód'.

²⁵ A Korán első latin fordítása Pierre le Vénéralé, clunyi abbé kezdeményezésével, a 12. században íródott. Ez a fordítások egész sorozatát nyitotta meg, melyben a polemizáló

vagy kisajátítás gesztusa, akkor ezzel egy időben kihasználja a nyelv, a gondolat, a hagyomány korlátoltságát is, hiszen próbára teszi ezeket, mialatt a másikat elmondhatóvá és elgondolhatóvá teszi.²⁶ Fordítás nélkül minden egyes társadalmi csoport be lenne zárva saját gondolatvilágába és a származási helyéhez kötött kultúrába.

Lehet-e hagyományozás a formák és a tartalmak megváltoztathatatlanságában, az időbeli, nyelvi, szellemi, fogalmi és szociopolitikai határok megőrzésében? A kultúra nem ébred-e fel a keresztezések hatására, melyek során a normák már újradefiniálásuk előtt eltűnnek, ahol még a legjobban rögzített kánonok is ki vannak téve a reformok akaratának, az interpretációk haladásának, és a tudós közösségek vagy az egyének általi elsajátítások esetlegességeinek? A hagyományozásnak nem az lenne-e a célja, hogy táplálja a múltból örökölt – vagy az idegen kultúrákból átvett – anyagok teremtő és eleven gondolatainak konfigurációit, melyek belépnek a tudások, a fogalmak és a tudományok konstrukciójába, kiszélesítve vagy újraalapítva az intellektuális mezőket, az új anyagi hordozók vagy a strukturális újraszervezések segítségével? És alapvetően mások tudásából, nyelvéből és bölcsességéből táplálkozni nem annyit tesz-e, mint saját magunkat tükörben nézni, közvetett és mediatizált látószögből? Akárcsak a tükörkép esetén, tárgyiasulva, felhasználjuk saját nyelvünket – abban a képességében, hogy kimondja a kimondatlant (azt, amit még soha nem gondoltak), gondolatainkat – konceptuális hálókknak és az innováció befogadására való alkalmasságuknak helyt állóságában és ellenállásában –, és kultúránkat a bizonyosságok és a hitek megrendülésében.²⁷ Felforgatni az interpretáció protokolljait, kivonni egy hordozó, egy nyelv és a recepció eredeti közösségéből az intellektuális tartalmakat, magáévá tenni a hangokat, a fogalmakat, a máshonnan és a régi időkbeli jövő tudásokat a célból, hogy kijelölje saját gondolatainak

anti-izlám gondolkodás egyszerre jelenik meg az orientalista tanulmányok kibontakozásával. Lásd Régis BLACHÈRE, *Introduction au Coran*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1991, 264–278.

²⁶ Lásd Michel de Certeau kiváló elemzését: „L'idée de traduction de la Bible au XVIIe siècle. Sacy et Simon”, *Recherches de science religieuse* 66 (1978), 73–92.

²⁷ A műveltség (az írásbeliség) gyakorlata nem az egyetlen eszköz arra, hogy próbára tegyen egy kollektív identitást. Az utazásról, az etnikai másság felfedezéséről, a nyelv határainak felfogásáról az antik görög világban lásd François HARTOG, *Mémoire d'Ulysse. Récits sur la frontière en Grèce ancienne*, Gallimard, Paris, 1996.

kiszámíthatatlan haladási útvonalát, azért, hogy táplálja az intellektuális munka heurisztikus működéseit, szerény és ismétlődő jeleiben éppúgy, mint az invenció villanásaiban: a gondolat és a tudások archívumaként a hagyomány a továbblépés mozgatórugója is, és a hagyományozás – minden egyes szakaszában – kiegyensúlyozza a veszteségeket és a nyereségeket, az irányváltozásokat, az irányok és a megtalált dinamizmusok változásait, a felállított kódok és az új szabályok megalapításának áthágását.

A hagyományozás résztvevőinek muszáj szembenézniük bizonyos számú kérdéssel, és pragmatikus válaszokat adni rájuk. Hol lelhető fel egy szöveg jelentése? Képesek vagyunk-e elhatárolni a tudástartalmakat, kivonni azokat kifejezési formájukból, és lényegiségükben használjuk-e fel őket? Milyen felosztásokat alkalmazhatunk, mely prioritások létesülhetnek a szövegek hivatalos formája, betűhív átiratuk, jelentésük és azok között az információk között, melyeket átadnak? Mely esetben kell tisztelni a formát, a szöveg eredeti, szó szerinti értelmét? Mely viszonyokból adódik egy szövegen végzett olyan specifikus munkának a szükségessége, amely helyreállítja ezt a betűhív állapotot, és hogyan lehetséges, hogy a hagyomány bizonyos szakaszai ragaszkodnak a hagyományozás hatásainak enyhítéséhez, sőt lebontásához? Végezetül kapcsolatban vagyunk-e egy szöveg betű szerinti formájával, és a másolat, a javítás képesek-e kialakítani egy írásmódot és egy rekompozíciót?

A tudományos hagyományban szükséges biztosítani az eredmények, a fogalmak szövegről szövegre történő átvihetőségét, amit az archiválás diszpozitívuma tesz lehetővé azáltal, hogy irányítja a felhalmozás, a megtisztítás, az adatok korrekciójának folyamatait anélkül, hogy felforgatná az egység struktúráját és koherenciáját. Miért Ptolemaios *Geographiáját* (Kr. u. 2. század) őriztük meg, és nem tyrosi Marinos vagy Eratosthenés munkáit? Mert az első, mely egyben a legújabb is, összegyűjtötte az antik geográfiai hagyomány összes tudását, megszűrte és rendszerezte a hosszúsági és szélességi fokok rendszerében. Augustus idejében még Strabón is újra felhasználta az előző geográfiai könyvtárat, átírva a kompiláló műveket, hogy újra elossza a tudásanyagot a lakott területek régióinak jól szervezett korografikus leírásában. A tudás hagyományt teremt, így minden alkotó az örökös és az elődeinek javítója szerepében tüntette fel magát, abból a célból, hogy újra felhasználja a már felállított tényeket, és hogy

kitöltse a hézagokat, kijavítsa az akaratlan hibákat, és nyíltan leleplezze a szándékos fikciókat: bizonyos területek elhelyezkedése, sőt olykor valószínűsége empirikusan nem volt ellenőrizhető, így a hellenisztikus földrajzi hagyomány a tudást a forráskritikára alapozta, és az információk hihetősége felől az erisztika bonyolult kritériumai döntöttek. Az „egyetemes geográfia” irodalmi műfajában, mely az egész földet megrajzolta, minden új értekezés a tudomány könyvtárává vált, éppúgy, mint ahogy egy új térkép helyettesíti a korábbi térképeket.

Megőriztük Ptolemaios és Strabón szövegeit: a tudás átadása ebben az esetben egy összegző mű megőrzésére helyezi a hangsúlyt annak formális integritásában. Amikor Nyugaton a 15. században²⁸ újból felfedezték Ptolemaios *Geographiájának* görög szövegét, azt lefordították latinra, a térképeket újrarajzolták az elméleti *prolegomena* alapelvei szerint, a koordinátatáblázatokat folyamatosan javították és naprakésszé tették: a mű hagyománya itt magában foglalja önmaga meghaladását, és a kiadók aktív beavatkozását, akik a térképészekhez fordulnak, hogy elkészítsék a metszeteket.²⁹ A szöveg a térképészet új formájának technikai elveit állítja fel, amely a projekción, egy geometrikus rácson elhelyezett koordinátákra való áthelyezésen alapul, és ezek az elvek hozzájárulnak a modern geográfia megszületéséhez.³⁰ Mégis, adott pillanatban a szöveg újra valódi értékekkel felruházott tanúvá válik, melynek érdeke túllép azon, hogy hozzájárult a modern térképészet kialakulásához: eljutunk tehát a geográfiától a történeti geográfiáig,³¹ majd a geográfia történetéig, és eljön az a pillanat, amikor a klasszikus ókortudomány birodalmába fogadja a szakmai szövegek filológiai és történeti tanulmányozását.

²⁸ A *translatio librorum* a kontextusáról lásd Christian Förstel szövegét.

²⁹ A folyamatot részletesen leírja: Numa BROU, *La Géographie de la Renaissance 1420–1620*, Éditions du CTHS, Paris, 1986, 9–15. Tágabb kulturális megközelítéséhez lásd Anthony GRAFTON, *New Worlds, Ancient Texts. The Power of Tradition and the Shock of Discovery*, Harvard University Press, Cambridge, 1992, főként 48–54. Ptolemaios *Geographia* című művének újralfelfedezéséről Nyugaton, illetve annak körülményeiről lásd ugyanúgy Christian Förstel fejezetét.

³⁰ Lásd Oswald Ashton Wentworth DILKE – Margaret S. DILKE, „The Adjustment of Ptolemaic Atlases to feature the New World” = *The Classical Tradition and the Americas. European Images of the Americas and the Classical Tradition*, I., szerk. Wolfgang HAASE – Meyer REINHOLD, Walter de Gruyter, Berlin, 1994, 117–134.

³¹ Ennek a folyamatnak a kiindulópontja Ptolemaios térképei Mercator-féle 1578-as kiadásának javítás vagy modernizáció nélküli újrakiadása lenne.

Egy olyan alapító szöveg jövője, mint Eukleidés *Elemieié*, hasonló dilemmát vet fel: mi élvez elsőbbséget, a szöveg tisztelete vagy az alapelvek és a letisztult tudás, melynek hordozója? Újra megfogalmazni, példákkal illusztrálni, kibővíteni, más szemléltetéseket nyújtani, újraosztani a definíciókat és az alexandriai matematikus bizonyítékait, nekikezdeni a hozátoldásoknak vagy a behelyettesítéseknek, hogy megerősítsék a leírás deduktív struktúráját: ezek a kiadói beavatkozások azért jöttek létre, hogy axiomatikus tervet szolgáljanak, hogy kiemeljék egy kézikönyv didaktikus hatásait, és azért, hogy részt vegyenek egy tudástér, ez esetben a matematika hagyományában, nem pedig azért, hogy megőrizzenek egy szöveget eredeti, filológiai állapotában. Kommentátorok, olvasók és professzorok nem haboztak megváltoztatni a hagyományozott szöveget azért, hogy az jobban szolgálja a szöveg szerzőjének elgondolását: arról volt szó, hogy még eukleidésibbnak kellett lenni, mint Eukleidés maga.³²

A tudományos szöveg hagyományozásának minden egyes szakaszában újra kell alapítania intellektuális hatékonyságát, instrumentálisát és érthetőségét a befogadás közgei számára, melyek gyakran erősen eltávolodtak egymástól időben és térben. Ebből következik a szükségszerű alkalmazkodás e közönséghez és elvárásaihoz: a könyvkiadásoknak alkalmazkodniuk kellett a tudományos szövegek prezentációjához, a pedagógiai gyakorlathoz, de ugyanúgy a koherencia és a logika igényeihez is, az érthetőség küszöbeihez, melyeket a történetileg szituált olvasói közösség írt elő. A tét olyan nyelv elsajátítása is egyben, melynek használata jellegzetes regiszterben történik, így a matematikusok görög nyelve Eukleidés *Elemieié* esetében, annak szintaktikai struktúráival, logikai eljárásaival, szakmai kifejezéseivel, az olvasóknak nem anyanyelve. A fordítás, a megjegyzés, a kommentár, egy oktató szóbeli magyarázata ettől a pillanattól kezdve a hagyományozás szükséges részének tekinthető.

Nemcsak a tudományos diszciplínák hagyományában maradnak a szövegek aktívak, és szerveződnek újra vagy módosulnak avégett, hogy jobban alkalmazkodjanak meghatározott gyakorlatokhoz. A vallásos és spirituális hagyományok sajátos technikákat hoznak létre, hogy ezzel biztosítsák szövegeik hagyományozását és hatékonyságát. Ez utób-

³² Lásd Bernard Vitrac fejezetét. [„La transmission des textes mathématiques. L'exemple des »Éléments« d'Euclide” = *Des Alexandries*, I., 339–356.]

biak különböző formákban jelennek meg: a Könyv elsődleges és abszolút, mely tartalmazza a hívők számára a Kinyilatkoztatást, Isten beszédét; a bölcs mester tanításai; korábbi szövegek gyűjteménye, melyet a mester (Konfuciusz), „kiadott” és használt; az apostolok evangéliumának üzenete; teológiai írások, melyek elemeznek és értelmeznek. A hívő közösségek, szervezetük intézményesült formái és a tudás instanciái szerint, melyek a hit dogmatikusságát és gyakorlatait irányítják, e szövegek szimbolikus hatékonysága vagy kötődik, vagy nem a hagyományozott szöveg szigorú kodifikációjához, egy sajtószerű hordozó megóvásához (a Tóra-tekercs zsinagógabeli heti felolvasása), egy nyelvhez (a Korán arabja, mint a Gábriel arkangyaltól Mohamed részére átadott Kinyilatkoztatás konstitutív eleme) és egy liturgia által definiált olvasási protokollhoz.

A szent szövegek hagyományozása olykor válságba kerül: a korpuszok újrastrukturálása bizonyos írások integrálásával vagy kizárásával, a magyarázó paradigmák újradefiniálása, a hívő közösségek szakadásai, a szociokulturális kontextus és az olvasásmódok mutációi, amelyek képesek kikényszeríteni egy szent vagy tudós nyelv elhagyását a helyi nyelvek javára, módosítva e tényből adódóan a szövegek státusát és elterjedését, címzettjeit, használatait, a gyakorlatok és az interpretációk feletti kontrollt. Az elágazások és a nagy vallásos hagyományok szakadásai, a szektás és tévhitű befolyások, a római és a bizánci egyház közötti szétválás a középkorban, a reformáció egyházainak felemelkedése a 16. században, mind ezekhez a válságos időkhez köthetők.³³

Az antikvitásból öröklött irodalmi vagy filozófiai szövegek hagyománya hasonló problémákat vet fel. Elterjedésük és a korpuszok meghatározása a befogadó, az olvasó és a hagyományozó közösségekben alkalmazott gyakorlatok révén rajzolódott ki. Az antikvitás filozófiai iskolái kiváló példái ennek. Az arisztotelianizmus csakúgy, mint a platonizmus és a stoicizmus egy, a tanítványok számára adott szövegkorpuszból jön létre meghatározott kurzus szerint, és adott esetben kommentárok magyarázzák. Ugyanígy, az epikureus iskola könyvtárként, az alapító és az

³³ Ezekről a különböző megközelítésekről lásd a második rész szövegeit, a *Corpust*, valamint Gérard Colas fejezetét, amely bemutatja a szöveg szekták és vallási iskolák általi átformálásait Indiában avégett, hogy azt hitük és rituális gyakorlataik fejlődéséhez idomítsák.

első tanítványok írásainak korpuszaként határozza meg magát. Minden utazó, aki magánál tartja az alapvető szövegeket, magával viszi az epikureizmust, így például a gadarai Philodémos Athénből Herculaneumba.³⁴ Ezeket a filozófiai tevékenységeket elsősorban az olvasásra, meditációra és magyarázatra szánt szövegkorpuszok ismerőssége határozza meg. Ez előfeltételezte a szövegek kéziratos terjedését, és annak lehetőségét, hogy a tanítványok elsajátíthassák őket. Egy filozófiai tanítás fennmaradása tehát azt is jelenti, hogy egy szövegkorpusz integritása és betű szerinti alakja, sőt az adott iskolán kívüli terjedése vagy korlátozása ellenőrzés alatt áll, ez pedig „ezoterikus” tudáshoz vezet, és garantálja az írások változatlanóságát, a tanok stabilitását.

A hellenisztikus kor filozófusai először is a „szöveg őrei”, akik az alexandriai könyvtár filológusai mellett rátaláltak azokra a technikai és fogalmi eszközökre, melyek megóvják az alapító szövegek anyagi-ságát, olvashatóságát és intellektuális hatását. E szövegek hatékonysága a betű tiszteletén mint az alapító gondolat kivetülésén, a szavak és a szintaktikai szerkezetek pontosságán és helyességén, de ugyanúgy a korpusz struktúrájára és az olvasóik logikai fejlődésére vonatkozó intellektuális és kiadói döntéseken alapult. Az „iskolák” intézményesült formája, az egységes közösségek léte, a doktrína elfogadása és az alapító művek exegetikus olvasata, a versengés vagy a nyílt ellenségeskedés az iskolák között, mind megmagyarázzák a szövegek tiszteletét és eredeti formájukban való megőrzésüket.

A görög irodalomban, abban a formájában, ahogy az alexandriai könyvtárban a Kr. e. 3. század elején létezett, az első megkülönböztetés két részre osztotta a szövegeket: az ősi hagyományból származókra, melyek forrása elérhetetlen, mint a homérosi eposzok, és azokra az irodalmi műfajokra, melyek virágkorukat élték az 5. században, például az attikai színház, melynek szöveghagyománya időben közelebb volt, mely köthető a datált és kijelölt különleges szövegpéldányokhoz: ilyenek például az athéni Lykurgos parancsára létrehozott és megőrzött tragikus szövegek másolatai. Egy második különbségtétel vezetett el a „klasszikus” szerzők, sőt minden egyes irodalmi műfajból a legjobb szerzők korpu-

³⁴ Lásd Tiziano Dorandi fejezetét.

szának elszigeteléséhez a válogatás nélkül összegyűjtött mérhetetlen gyűjteményben. A „kiválasztott” szerzők a grammatikusok által „elemzett” szerzők lettek. Az egymást követő könyvtárosok ítéletei olykor eltérhettek, de legtöbbször a lényegben, az új lírai költők listájában, az athéni vígjátékírók triászában, Homéros és Hésiodos az epikus költészetben betöltött vezető szerepében egyetértettek. Aristharchos és bizánci Aris-tophanés egyetértettek abban, hogy a lista nem kerülhettek be saját koruk költői, így Apollónios Rhodios sem.³⁵

Ezekben a különböző tudományos, vallási, filozófiai vagy irodalmi hagyományokban jellegzetes olvasási modalitás vezet el oda, hogy a szöveg és az anyagi hordozó közötti kapcsolat meglazul vagy elszakad, és így megkérdőjeleződik a szöveg olvashatósága, hatékonysága, legitimitása és hitelessége. Ekkor megjelenik egy „kritikai” olvasás, amely ráébred a hagyomány konstitutív folyamatára, hatásaira, az így feltárt eltérésre a szöveg eredeti és új keletű változatai között, a romlást okozó folyamatokra, de ugyanígy – és lehetséges, hogy főként erre döbrent rá – a forma és a jelentés ellenállásaira, a nyelv anakronizmusára vagy másságára, az értékek rendszerére és az ideológiai tartalmakra.

Ha ez a kötet kiemelt helyet biztosít Alexandriának, akkor ennek az az oka, hogy a Kr. e. 3. század küszöbén a Ptolemaiosok palotájában létrehozott könyvtár ennek a felismerésnek a metaforája: a könyvek fizikai felhalmozása, a több százezer papirusztekercs nem garantálta a szövegek olvashatóságát. A könyvek anyagi konzerválásának esetlegességei, a különbözőségek és a változatok egyazon mű hagyományozott verziói között, a cím és szerző nélküli, vagy a téves szerzőséggel ellátott példányok megannyi tényezője a zavarnak vagy a felejtésnek. Ha az egész klasszikus görög irodalom virtuálisan jelen lenne a könyvtárban, miként a szomszédos kultúrák bizonyos számú művei is, ez a teljesség csakis olyan tudós munka során jöhetne létre, mely a könyvek sokszerűségétől a szövegreferencia egyediségig vezetne.

³⁵ QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 10, 1, 54. Lásd Rudolf PFEIFFER, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Clarendon, Oxford, 1971, 204–208, valamint Gregory Nagy fejezetét. [„Homère comme modèle classique pour la bibliothèque antique. Les métaphores du corpus et du cosmos” = *Des Alexandries*, I., 149–162.]

A korpusz teljességét *membra disiectából** kellett újraépíteni, és a tudósok munkája talán érthetőbbé válik az Osiris-mítosz fényében.³⁶ Eleinte a könyvtárosok a könyvek osztályozására töreksenek, irodalmi műfajok és diszciplínák szerinti felosztásukra, „többkötetes” művek egységének ellenőrzésére, és ha szükséges, helyreállítására, hogy összegyűjtsék egy bizonyos szerző összes művét minden egyes szöveg hitelességének ellenőrzése után. Ezután már a szöveggel magával, olyan intellektuális tárggyal dolgoznak, amely túlmutat azokon a példányokon, amelyek azt hagyományozták. Ez a munka a filológiai javításhoz és a kiadói normák meghatározásához közelít, így biztosítja a szövegek olvashatóságát, és elősegíti az új példányok megjelenését. Ez jelentheti a papirusztekercsek méreteinek és a leírt sorok átlagos hosszúságának egységesítését; a lírikus szövegek esetében a sorok elosztását a célból, hogy tiszteletben tartsák a vers metrikus egységét; a dramatikus szövegek esetében a vizuális jelek jelzését, amelyek jelölik a szereplők változását; a hangsúlyozás és a központozás formájának megjelenését, hogy segítse a szavak és a mondatok szétदारabolását: ezek mind olyan kiegészítő eljárások, melyek a kiadói munka iránt érdeklődő alexandriai költők és hellenisztikus kori prózaírók által elfogadott normák szerint öntötték formába a szöveget.³⁷

A technikai eljárások másik csoportja azt tűzte ki céljává, hogy amikor egy mű több példányának összevetése nyilvánvalóvá tette a különböző helyi vagy kulturális különbözőségeket, akkor a szöveget alá kell vetni egy belső vagy esetleg egy összehasonlító kritikának. A homérosi eposzok esetében, melyek a görög kultúra minden regionális változatát átjárták, ezek az eltérések és különbözőségek annyira érzékelhetőek voltak, hogy az alexandriai könyvtárosok példányaikat a földrajzi eredetük – és sok esetben a korábbi javítók neve – szerint vették nyilvántartásba. Noha minden arra utal, hogy az alexandriai kiváltságban részesítettek az attikai variánst, mégsem fogadták el azt teljesen. Olyan kritikai

* „Szétszórt tagok” (vö. HORATIUS, *Szatírák*, 1, 4, 62).

³⁶ Lásd továbbá Gregory Nagy elemzését azokról a mitikus és kulturális konnotációkról, melyek Nagy Sándor könyvtárához és sírjához kapcsolódnak a Ptolemaiosok palotájában.

³⁷ A reneszánszban a nyomdai javító a központozást a szövegbe illeszti, anélkül, hogy ismerné a szerző szándékait. Lásd Anthony Grafton fejezetét.

eszközészletet hoztak létre, melynek segítségével képesek voltak azonosítani és jelezni a szövegproblémák csoportját, és adott esetben ezt fel is oldották.

Így vázolható fel a szövegek olvasásának egy, a nyugati filológiai tradícióból eredő gyakorlati protokollja. A filológus feladata volt, hogy helyreállítsa a szövegek olvashatóságát, elsősorban saját magának, de ugyanígy egy kulturális közeg számára is, amelyhez tartozik. Adott helyen és időben helyezkedik el, ahol a bizonytalan utakon áthagyományozott szöveget kritikai vizsgálatnak és alapos intellektuális ellenőrzésnek vetik alá. A filológiai olvasás egyben döntéshozatal is, hiszen a változatok egyik csoportja leszűkül és egységessé válik az új szövegben, melynek egymást követő helyei az intellektuális érvényesítés tárgyát képezik. Az érvényesített, helyreállított és korrigált szöveg állapota az empirikus és kontrollálatlan példányok többségének helyébe lép: a filológus célja, hogy az eredeti állapotában meg nem lévő művet egy adott szöveggel vesse egybe, amely a lehetséges állapotok egyikét reprezentálja. Meg kell szüntetnie a különbségeket, megnyirbálni az alkalmatlan hozzátoldásokat, azonosítani és törölni a szándékolt vagy véletlen beavatkozások láncolatát, melyek deformálták a szöveget annak hagyományozása során.³⁸

Az alexandriai filológus, már amennyire képesek vagyunk megítélni, kritikai olvasást alkalmazott, mely ugyanolyan jól kezelte a strukturális problémákat (permutációk, ismétlődések, vesszorok vagy részletek hiányai), mint a kulturális hitelesség kérdéseit (például egy istennő elvárt magatartását), a homérosi nyelv problémáit, mint a hibák pontos javítását egy szó vagy egy betű behelyettesítésével.³⁹ Ez a kritikai munka konvencionális jelek segítségével valósult meg, a papirusztekercsen a szövegoszloptól külön álló margón: ezek a jelek általános problémát határoztak meg (például ismétlődést vagy áthelyezést), vagy kritikai változtatást

³⁸ Lásd Pierre Lardet fejezetét, főként annak *Le philologue au travail* bekezdését.

³⁹ Erről a tevékenységről kiváló összegző munkának tekinthetjük Rudolf Pfeiffer könyvét. Az alexandriai filológia általános áttekintésének tekintetében a következő szövegekre hivatkozhatunk: *Homer's Ancient Readers. The Hermeneutics of Greek Epic's Earliest Exegetes*, szerk. Robert LAMBERTON – John J. KEANEY, Princeton University Press, Princeton, 1992; *La Philologie grecque à l'époque hellénistique et romain*, szerk. Franco MONTANERI, Fondation Hardt, Genève, 1994 (Entretiens sur l'Antiquité classique); Jean IRIGOIN, *Tradition et critique des textes grecs*, Les Belles Lettres, Paris, 1997.

ajánlottak (például egy versszak törlését).⁴⁰ De a kritikai aktus és az azonosított probléma kezelése nem magán a példányon történt meg, ami így megkülönbözteti a tudós kritikai formát a szöveg egyszerű másolás utáni átnézésétől, amelyet az olvasó korrigál a javító toldásokkal, pótlásokkal, törlésekkel stb.⁴¹ A hagyományozott szöveget eredeti (vagyis hagyományozott) állapotában őrizték meg, még akkor is, ha az alexandriai könyvtárosok számára a margón elhelyezett jelzések a szöveg másfajta, tehát a leírttól különböző állapotának olvasatát sugallhatták, amely a kritika által ajánlott eljárásokat tartalmazza. A jegyzetekkel ellátott papirusz kiadói minta volt. Ráadásul a használt grafikai kód aligha fejezte ki a kritikai döntés okait: ez utóbbiak csak egy, a szövegtől különálló forma alatt voltak elmagyarázva vagy megvitatva egy *ad hoc* szóbeli vagy írásbeli kommentárban.

Ez az alexandriai korszak bontakoztatja ki a filológia intellektuális terét, még ha ennek bizonyos premisszái korlátozottak is.⁴² Olyan hozzáértő olvasói modalitás jön létre, mely a szöveget problematikus mozzanatok topográfiájának tekinti, a betűtől egészen a narratív epizódig, és amely szerint a szöveg megértése és annak esetleges helyreállítása magában hordozza azt is, hogy a szöveg és a hordozó közötti kényszerítő

⁴⁰ A Song dinasztia idején, a kínai szövegkritika egyszerre használ konvencionális jeleket és színes tintát az ellenőrzött dokumentumban. A császári adminisztráció bizottságaiiban, az alárendelt javítók pirossal jelölték a feltételezett hibákat, de nem törölhették ki azokat. A jegyzetekkel ellátott dokumentumot átadták a kompilátornak és az egyeztetőnek, akik döntöttek arról, hogy milyen változásokat vezessenek be a szövegben. Lásd CHERNIAK, *I. m.*, 88–99.

⁴¹ Indiában, Gérard Colas tisztán megkülönbözteti egymástól az írások hibáinak lektor általi javítását, illetve a szöveg módosításának és szándékos javításának kritikai folyamatát. Anthony Grafton fejezete a nyomdai korrekciók korrekciós jeleinek felbukkanását mutatja be a reneszánsz korszakban.

⁴² Lásd továbbá: Edward J. KENNEY, *The Classical Text. Aspects of Editing in the Age of the Printed Book*, University of California Press, Berkeley, 1974; Silvia RIZZO, *Il Lessico filologico degli Umanisti*, Edizioni di Storia e Letteratura, Rome, 1973; Jerry H. BENTLEY, *Humanists and Holy Writ. New Testament Scholarship in the Renaissance*, Princeton University Press, Princeton, 1983; Anthony GRAFTON, *Joseph Scaliger. A Study in the History of Classical Scholarship*, Oxford University Press, Oxford, 1983; Pierre LARDET, „Travail du texte et savoir des langues: la philologie” = *Histoire des idées linguistiques*, II., szerk. Sylvain AUROUX, Liège, 1992, 187–205; Anthony GRAFTON, *Commerce with the Classics. Ancient Books and Renaissance Readers*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997; *Editing Texts, Texte Edieren*, szerk. Glenn W. MOST, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998.

kötéléket – a szöveg korlátainak materiális kifejeződését – újra kell értelmeznünk, és a nyelv, a grammatika, a retorika és a stílus, a szemantika, a kultúra, illetve az interpretáció során használt tudás felől kell megnyitnunk. Ezek a tudások ráerőltethetik a szövegre a nyelv és a stílus normáit, melyek nem voltak kezdetben sajátjai, és kiteszik azt a „javítás” változékony és történeti kritériumának.⁴³ Bizonyos esetekben megszüepítik a szöveget, gazdagítják stílusát olyan mimézis segítségével, mely már-már a stílusutáztatba vagy a hamis művészetbe fordul. Egy reneszánsz humanista számára keskeny a határ javítás, újraírás, sőt hamisítvány között: „Akárcsak a festészet jó ismerői, a filológusok is kiváló hamisítványokat készíthetnek” – írja Pierre Lardet, és maga Erasmus is engedett a kísértésnek.⁴⁴ Amikor pusztán csak javításra szorítkozik, ennek a szakértő olvasásnak szövegen belüli jelzésekkel, felszíni jelekkel vagy a kutatás szisztematikus diszciplínájával kell meghatároznia a szövegvariánsok helyeit, ami például alapulhat több kéziratos változat egybevetésén: így összeállíthatja a változatok listáját, és adott esetben kiválasztja közülük a legjobbat. Ha nyomon követjük a filológusok történetének állomásait, akkor látható, hogy – akár Nyugaton, akár a Távol-Keleten – a szövegek és azok hagyománya szerint ez a javító munka vagy izolált példányra vonatkozik, melyben vagy intuitív módon, vagy a lingvisztikai és grammatikai (*emendatio*) javítás normáihoz képest azonosítjuk és javítjuk a hibákat; vagy másolatra vonatkozik, melyet annak mintájával vetünk össze (amit az írnok, a nyomdász és a javítók alkalmaztak, netán a művelt olvasó, aki saját használatra másol át egy szöveget: ez a kategória rájuk vonatkoztatható); vagy egy elveszett eredeti több másolatára vonatkozik (a javító kikövetkezteti a különbségeket és választ a változatok közül); vagy egyazon szöveg rendelkezésre álló összes másolatára (annak érdekében, hogy elkerüljük a szöveg grammatikai szerkezetének felbomlását a változatok általános egyenértékűségében és elfogadottságában, szükséges a másolatok osztályozása azok tekintélyi, régiségi, rokonsági és elágazási fokának megfelelően).

⁴³ Gérard Colas is kiemeli ezt a tendenciát az indiai tudós szöveggkritikában. A reneszánsz kapcsán lásd Anthony Grafton és Pierre Lardet írásait.

⁴⁴ Lásd Anthony GRAFTON, *Faussaires et Critiques. Créativité et duplicité chez les érudits occidentaux*, Les Belles Lettres, Paris, 1993.

A hibák javítása lehet az olvasás kísérője, lehet a szöveg olvasó általi elsajátításának formája, melynek során az olvasó kivetíti rá saját nyelvi javításával, stilisztikai választékoságával, a szöveg érthetőségével és megfelelésével szemben támasztott elvárásait, vagy az ortodox doktrínáról, a szemantikai koherenciáról alkotott elképzeléseit. Egy kínai művelt ember számára a klasszikusok javítása visszatérés az eredeti konfuciuszi olvasáshoz azáltal, hogy részt vesz a hagyományozásban, ami egyet jelent a szöveg (fel)javításával:⁴⁵ a szöveg átszabása az erkölcsi munka egyik formája, és olykor a javító saját magán végzett munkája is.⁴⁶ A javítás a szisztematikus vizsgálat során is szükségessé válhat, amikor az olvasó – azért, hogy segítse kritikus szemléletét – megfelelő tudással rendelkezik a szövegromlás formáinak általános tipológiáiról, generatív forogatókönyvekről, melyek figyelembe veszik például az elvétel, a fonetikus zavar, az eszmetársítás és az olvasói hibák mechanikáját az írás szisztémájának átalakulása során (például a görög szövegek átírása bizáncira a 9. században, unciálisról minuszkuláris írásra), vagy az egyik nyelvről a másikra való váltás során.⁴⁷ Pierre Lardet találó kifejezésével élve az értelem terápiája az egyetlen orvosság a beteg figyelem számára.

A javítás több különféle formában képes megjelenni, tanúskodva a kritika szöveggel szembeni pozícióiról, a szerzőről és olvasóiról. Minden jel arra mutat, hogy az alexandriaiak létrehozták a szöveg nem destruktív javítását, hiszen azokat a szövegrészeket, melyek eltörlését javasolták, a középkori kéziratos hagyomány megőrizte: a glosszák felidéztek a filológus kritikai ítéletét az érintett szöveg kapcsán. A javítás ezen „virtuális” módja lehetővé tette a filológusok közti vitát, és a szövegolvasás

⁴⁵ CHERNIACK, *I. m.*, 13–18; Konfuciuszról lásd Anne Cheng szövegét.

⁴⁶ „Ha azt akarják, hogy a könyvek jobba tegyenek, akkor előbb hagyniuk kell, hogy én jobba tegyem a könyveket.” Yü Yüeh, idézi CHERNIACK, *I. m.*, 15. Lásd Guglielmo Cavallo fejezetét a másolat jelentéseiről a középkori szerzetesi életben.

⁴⁷ Egy a legszisztematikusabb, az olvasás hálójának kidolgozására irányuló kísérletek közül: Louis HAVET, *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Librairie Hachette, Paris, 1911. Szintúgy, a kínai filológusok a Kr. e. 5. századtól kezdve lettek figyelmesek a közel rajzolt betűk összekeveredéséből származó hibák kockázataira (CHERNIACK, *I. m.*, 9–10), és a 18–19. században dolgozták ki a szokásos szöveghibák tipológiáját: 122 a teljes változatban, 14 a kivonatos változatban (*Uo.*, 11). Lásd Gérard Colas észrevételeit a hibátényezők kapcsán az indiai írnokok munkájában. A szövegek hagyományozásáról Nyugaton lásd L. D. REYNOLDS – N. G. WILSON, *Scribes and Scholars*, Clarendon, Oxford, 1991³.

jellegzetes, jegyzetekkel ellátott intellektuális munkává lett, ami az olvasót arra készítette, hogy elfogadja vagy elutasítsa a kritikai ítéletet, elismerje vagy elhanyagolja a javító tekintélyét, kövesse vagy figyelmen kívül hagyja jelzéseit. A szövegek közvetítéséhez specifikus hagyomány társult, amely megőrizte a különböző kritikai változtatások emlékét, és a művelt olvasók történetét.

A kommentár, az alexandriaiaktól kezdve, a kiadói munka egyik módja lett, hiszen kifejtette a lapszéli jelek által sugallt javításokat.⁴⁸ Ennek nyomait fedezhetjük fel a klasszikus szerzőkhöz, elsősorban Homéroszhoz fűzött középkori glosszák hagyományában. A javítások olykor a magyarázott szövegbe kerültek a későbbi kiadások során.⁴⁹ A kódex alkalmas volt arra, hogy láthatóan elkülönítse a lapszéli javításokat a szövegtől, ám ezek a javítások a szöveg részeivé is válhattak a következő másolás során. Más kulturális közegekben a javítás teljes egészében a behelyettesítés, a kitörlés vagy a betoldás révén valósult meg, tehát a hagyományozott szöveg ettől fogva végérvényesen módosult, vagy jobb, vagy rosszabb lett. Szélsőséges esetben a szöveg új példányának előállítása feleslegessé tette a régebbi változat megőrzését, sőt magával vonta fizikai megsemmisítését, mint az bizonyos nyomdászmuhelyek esetében történt a reneszánsz korban.⁵⁰

A szöveg megőrzése és újraírása között a grafikus formák egész csoportja lép működéskébe, melyek láthatóvá és érthetővé teszik a kritikai munka különböző állomásait, alapjait és eredményeit: mindez lehetővé teszi ezen formák elterjedését, függetlenül a tanulmányozott szövegektől. Az *annotationes*, *castigationes*, *emendationes* és *observationes** a reneszánsz korban külön műfajt alkottak.⁵¹ A tudományos kiadás szabványosított formája ma a lap alján vagy a kötet végén található, de vizuálisan

⁴⁸ A filológiák történetének vezérfonala lehetne a váltakozás a nem explicit javítás gyakorlata, valamint a reflexivitás és a magyarázat igénye között, miközben utóbbi láthatóvá és ennél fogva visszafordíthatóvá teszi a szövegen végzett kritikai eljárásokat.

⁴⁹ Lásd Bernard Vitrac megjegyzéseit Hérón és Pappos kommentárjainak helyéről Eukleidész szöveg-hagyományában, valamint Gérard Colas megjegyzéseit a kommentárról mint a szövegkritika kiváltságos gyakorlatáról Indiában.

⁵⁰ Lásd Anthony Grafton és Pierre Petitmengin fejezeteit. A nyomtatás hatásainak összehasonlíthatóságáról Kínában lásd CHERNIACK, *I. m.*, 33–35.

* 'Megjegyzések, bírálatok, szövegjavítások és észrevételek'.

⁵¹ Lásd Pierre Lardet és Anthony Grafton szövegeit.

a szövegtesttől elhatárolt kritikai apparátus, mely egymás mellé helyezi az adott szövegrészlet változatait a kéziratos hagyományban és adott esetben a filológusok egymást követő – egy nehézség megoldására vonatkozó – konjektúráit. Ez a kritikai apparátus akkor éri el célját, ha a különböző kéziratos változatokat kategóriák szerint osztályozzuk, és egy családfán, a sztemmán helyezzük el, ami lehetővé teszi a különböző olvasatok, és különösen a téves olvasatok hagyományozási csatornáinak megjelenítését.⁵² Még ha a végső szöveg a kiadó döntéseinek eredménye is, az olvasó akkor is képes bármikor azoktól eltérni, és előnyben részesíteni egy másik szövegváltozatot, vagy saját olvasatot létrehozni. A kritikai kiadás ekképpen lehetővé teszi, hogy folyamatosan (újra) elhelyezzük a szöveget annak hagyományában. A kritikai kiadás újjászervezett és heterogén állapotot kölcsönöz a szövegnek, hiszen az mint olyan nem létezik egyik kéziratban sem, és mindeközben megőrzi a lehetséges változatokat, a korábbi formák emlékét.

A szövegeken végzett eljárások természetét, kiterjedtségét és célját változók egész sora határozza meg. Először is a résztvevők státusa, a beavatkozashoz való joguk, munkájuk célja, és a terjesztés módjai. Aztán a szövegek természete, olvasásuk és tanulmányozásuk fontossági foka, a tudós hagyományok és az azokat közvetítő intézmények. Végül pedig az eszközök és modalitások palettája, a nyelv és a stílus normái, a kulturális hálók, melyek átszövik egy adott közeg számára a kimondható és az elképzelhető mezejét.

A formák sokrétűségében – az olvasó empirikus javításától (melynek célja, hogy saját kritériumai szerint⁵³ érthetővé tegyen egy szöveget), az írástudók által végzett rendszeres rekonstrukcióig (amely újraalkotja a szöveget korábbi állapotainak kritikai összevetésével vagy új nyelvi állapotba, stílusba, gondolatiságba való helyezésével) – a filológiai szemlélet bevezet minket a művelt és tudós közösségek gyakorlatainak és problémáinak belső terébe, adott történelmi pillanatban, társadalomban és kulturális közegekben.

⁵² Ezeknek a szerkezeteknek az európai filológiában való felbukkanását felvázolja: Sebastiano TIMPANARO, *La genesi del metodo del Lachmann*, Liviana, Padua, 1981².

⁵³ Ez az átrendeződés akár a könyv szisztematikussá, jegyzetelt, kritikai magyarázatokkal ellátott formáját is létrehozhatta, amely olykor a szöveg egy új kiadását előzte meg. Lásd *Le livre annoté*, szerk. J.-M. CHATELAIN, *Revue de la Bibliothèque Nationale de France* 2 (1999).

A szövegen végzett technikai munka először is a hagyománynak, hatásainak és az eszközök alkalmazásának egyik koncepcióját tükrözi. A javítás arra szolgál, hogy megragadjuk az eltérés mértékét a hagyományozott szöveg állapota, a normák és az olvasói elvárások között. A javítás megkísérli az időbeli eltávolodás hatásainak orvoslását, melyek a nyugati hagyományban a romlás folytonos és kumulatív folyamataként jelennek meg. A filológia tehát a szövegek orvostudománya ott, ahol a kéziratos hagyományozás – annak esetleges elágazásaival és ellenőrizetlen közvetítőivel – a terjedés vektora. A tudományos kiadás az európai kultúrában sziszifuszi munka, amely sosem ér véget. Kínában, éppen ellenkezőleg, a konfuciuszi hagyományban a kiadói aktus a kezdetek óta jelen van, kánonná alakítja a régebbi szövegeket, és bevezeti őket a hagyományozás folyamatába az átszervezés, a letisztítás és a formába öntés eredeti, komplex munkája során.⁵⁴ A kiadói beavatkozás itt valaminek megalapítását, nem pedig helyreállítását jelenti. Mindegyik hagyományban felmerülhet a kérdés: mikor nem kell már javítani? A filológia a szövegeket a változékonyság és az átalakulás állapotába helyezi.

Az időbeli eltérés a másság tapasztalatán keresztül mutatkozik meg a nyelvben, a stílusban és a gondolkodásban: a javítás visszaállítja az értetőséget és az olvashatóságot az elvadult és empirikus formákban (az írrok a *lectio difficilior*t *lectio facillior*al* helyettesíti a másolás folyamán) éppúgy, mint a legszofisztikáltabb formákban, támaszkodva egy szerző stilisztikai szokásaira, egy irodalmi műfaj normáira vagy az intertextualitásra. A filológia felemelkedése már Alexandriában is az archaikus és klasszikus görög világ földrajzi, időbeli, lingvisztikai, kulturális eltéréseinek tudatosítása révén fejeződött ki: ez egyet jelent az összegyűjtéssel, az írásos és kulturális emlékezet formalizálásával. Homéros vagy a lírikusok javítása a görög nyelv régi és regionális állapotának visszaállítását kísérte. A szójegyzékeknek, a dialektális formák és a ritka szavak gyűjteményének, a grammatika fejlődésének mint megannyi intellektuális szerkezetnek az volt a célja, hogy eltüntesse ezt az eltérést a tudós olvasás

⁵⁴ Lásd Anne Cheng fejezetét, valamint CHERNIACK, *I. m.*, 16–18, aki ugyanakkor hangsúlyozza, hogy Konfuciusz körütekintésre intette a javítókat.

* 'Nehezebb olvasat', 'könnyebb olvasat'.

számára. Ez utóbbi esetében a *lectio difficilior* értelmezést jelentett, nem egyszerűsítő javítást.⁵⁵

A filológiai nézőpont leleplezi a hagyomány egyfajta felfogását, a hagyományozás mechanizmusait és hatásait, és ugyanakkor recepcióhorizontot és értelmezésmódokat tár fel, annak elvárásaival, axiológikus rácsaival, didaktikus, kulturális, esztétikai tartalmaival, vagyis felmutatja azt is, amit elvárunk egy múltbeli szövegtől. Attól függően, hogy mit keresünk: az ékesszólás mintáit, egy poétika elemeit, a viselkedés etikai vagy politikai mintáit, spirituális forrást vagy tudományos ismereteket, ez a kutatás egy könyvtár születését eredményezi, a kritikai modalitások kialakulását, a filológiai munka különböző formáinak legitimálását.

Az út, amely a könyvtől a szövegig vezet, keresztülvisz az írásos gyakorlatok teljes apparátusán, legyenek azok empirikusak vagy átgondoltak, vadak vagy hitelesek, egyéni használatra tervezettek vagy egy egész társadalom olvasási normáit meghatározó módszerek. Ezek a gyakorlatok helyekhez kötődnek, mozgósítják a szereplőket, manipulálják a műalkotásokat, és a hagyományban bontakoznak ki. Változatosságukban ezek a gyakorlatok lehetővé teszik az intellektuális munka szakaszainak nyomon követését, az egyénnek a kultúrába való asszimilációját, a tanulást és a tudás átadását. Ezek a gyakorlatok – a közvetítések, heurisztikus eljárások, a kutatás rutinjai, az archiválás és a könyvekből szerzett tudásanyagok, fogalmak és információk felhasználásának módjai – sokáig megmaradtak egy kulturális és intellektuális történelem ki nem mondott részeinek, melyeket a doktrínák tartalma és a fogalmak mozgása jobban foglalkoztatott, mint azok a formák, melyek ezeket közvetítették, és azok a gesztusok, melyek ezeket létrehozták. Ezek a formák és ezek a gesztusok mégis meghatározóak: a gondolatot térben és időben, a tudós közösségekben rögzítik, ahol a különböző státusú résztvevők működnek együtt, akik éppúgy részt vesznek a legegyszerűbb feladatokban, mint a döntő fontosságú alkotásokban.

⁵⁵ Pierre Lardet azzal a megvilágító javaslattal él, hogy állítsuk szembe egymással azon filológákat, melyek egy nehéz szöveget egyszerűsítés révén kívánnak hozzáférhetővé tenni a modern olvasók számára, és azokat, amelyek egy nehéz szöveg megértése felé egyfajta exegetikus támogatás segítségével vezetik el olvasóikat. Lásd Indiában a „javasolt jelentés” fogalmát a magas irodalmi hagyományban, amely Gérard Colas szerint elvezet ahhoz, hogy a *lectio difficilior*t válasszuk.

A tudomány történése számára, akár az irodalom, akár a tudományok, akár a spirituális és filozofikus hagyományok foglalkoztatják, ezeknek a gyakorlatoknak, gesztusoknak és formáknak az archeológiája lényegi információval szolgálhat.⁵⁶ Először is azért, mert ezek idővel kirajzolták könyvtáraink határait, felszínét, mélységét és tartalmait. Aztán pedig azért, mert létrehozták azokat a szövegeket, melyeket ma olvasunk: a szövegek közvetítői beleírták abba hibáikat, véletlen módosításait vagy javításait, olykor kiadói beavatkozásait, így tükrözve a nyelv, a stílus és a kultúra normatív koncepcióit. Homéroszt, Platón vagy Arisztotelést olvasni ma azt jelenti, hogy felhasználjuk egy régi hagyomány vívmányait, de azt is, hogy rá vagyunk utalva a hagyomány esetlegességére, az intellektuális választásokra, a destruktív vagy visszafordítható javításokra, a kiadói döntésekre és a strukturális átalakításokra, melyek ezeket a szövegeket formába öntötték, néhány formát valamely tekintélyhez kötötték, de hagytak is eltűnni más szövegeket, melyek már nem feleltek meg a kanonikus előírásoknak vagy a helyi gyakorlat kritériumainak. Mi, olvasók vagyunk időben az utolsó láncszemek a hagyományozás láncában, melynek reméljük, hogy lesz folytatása a jövőben.⁵⁷

Ha e kötet egyik legfőbb témája a filológiai nézőpont archeológiája, akkor célunk, hogy terjedelmesebb hálózatba illesszük be azt, amelyben

⁵⁶ Példaként a középkori latin hagyományról való kutatáshoz lásd Olga WEIJERS, *Le Maniement du savoir. Pratiques intellectuelles à l'époque des premières universités (XIIIe–XIVe s.)*, Brepols, Turnhout, 1996.

⁵⁷ Gérald Grunberg, Daniel Renoult és Jean-Gabriel Ganascia fejezetei számos olyan problematikát mutatnak be, melyek a szövegek, a képek, és a hangok nagy kortárs könyvtárakban történő digitalizációjához kapcsolódnak: ilyen probléma a korpusz összeállítása, a megőrzés és a hagyományozás, a használatok. [Gérald GRUNBERG, „Bibliotheca Alexandrina. Identité, coopération, nouvelles technologies” = *Des Alexandries*, I., 71–82; Daniel RENOULT, „Les bibliothèques numériques” = *Des Alexandries*, I., 83–90; Jean-Gabriel GANASCIA, „Le bâtisseur, l’informaticien et le cogniticien” = *Des Alexandries*, I., 91–100.] Az 1999. júniusi konferencia óta az „elektronikus könyv” (e-book) fejlődése a gondolkodás új terét nyitotta meg az írásnak erről az új hordozójáról, mely aktuális formáiban afelé tart, hogy alávesse az elektronikus szöveget a maga folyamatosságában és formálhatóságában a mozdulatlanság és a lezárás egy új protokolljának (lásd főként az *MS Reader* programot). A szerző, a kiadó és az olvasó státusa, tekintélyük és kompetenciájuk megosztott gyakorlása nem szabadulhatnak attól, hogy együtt, egységként újradefiniálják őket. Lásd *Où va le livre?*, szerk. Jean-Yves MOLLIER, La Dispute, Paris, 2000, különösképpen az Antoine Compagnon által („Un monde sans auteurs?” = *Des Alexandries*, I., 229–246) továbbá Roger Chartier által írt fejezetek („La mort du lecteur?” = *Des Alexandries*, I., 247–257).

figyelembe vesszük a résztvevőket, a jeleket és a hagyományozás helyeit a maguk változatosságában.⁵⁸ Megannyi hely, melyek a művelt világok térképét alkotják: a tudós körök és szociabilitási elveik,⁵⁹ a vallási intézmények, az oktatás helyszínei, ahol előírták az interpretáció normáit; a könyv üzemei, a *scriptorium*tól a nyomdászmuhelyig és a könyvesboltig; a könyvtárak, ahol a textuális örökségek létrejöttek, azokat sorrendbe és formába öntötték, és megőrizték; a hatalom instanciái, melyek a kánont és a kollektív emlékezet kereteit definiálják; az íróasztal, ahol a szöveget – a kritika szikéje alatt és más intellektuális projektek megvilágításában – olvassák.

Az összehasonlító módszer itt éppen annyira munkahipotézis, mint amennyire elvárt olvasat következménye: az összehasonlító irodalom- vagy vallástörténethez hozzátoldjuk a nagy, művelt hagyományok problematikus szembeállítását, mechanizmusaikat, eljárásaikat és írásos gyakorlataikat, melyek életben tartják őket.

Mint technikák és tudások együttese, melyek magukban foglalják egy társadalom textuális emlékezetét, a kritikai eljárást és a hagyomány által átadott szövegek számára definiált olvasási protokollt, a filológia alkalmas arra, hogy ilyen összehasonlító eljárás része legyen.⁶⁰ A módszerek látszólagos tárgyilagossága, döntéskritériumai, az eszközök és a szövegen végzett beavatkozások protokolljának palettája ma kötelező érvényűek a tudományos kiadásokban, ám ezek csak egy adott hagyomány – nevezetesen a nyugati filológia – adott mozzanatát reprezentálják,

⁵⁸ Itt megemlíthetjük Régis Debray *Transmettre* (Éditions Odile Jacob, Paris, 1997) című kötetét, mely ezekben a kulturális folyamatokban felfedi a szervezett matéria és a materializált szerveződés kölcsönhatását, illetve felteszi a mediológiának a kérdést: „mely esetekben lehetséges az öröklődés?” (Uo., 107.)

⁵⁹ Pierre Lardet kimutatja a változatok áramlását, cseréjét a humanisták levelezéseiben. Jean-Marc Chatelain leírja a művelt „udvariasság” rituáléit a régiséggyűjtők és polihistorok Európájában, továbbá bemutatja, hogy a társadalmi háló a levelezésekkel, látogatásokkal, portrékkal és autográf szövegek gyűjtésével van átszöve.

⁶⁰ Munkahipotézis, mely szembe megy a modern filológiának a saját módszerei egyetemességébe vetett bizalmával. Lásd Alphonse Dain könyvének előszavában található megjegyzéseket: „A továbbiakban kidolgozott kutatási módszereink kiérdemelnék, hogy a keleti szövegeken is alkalmazzák őket. Egy szíriai, örmény, kopt vagy arab kézirat példája semmiképp sem különbözik egy görög vagy egy latin kéziratától. A klasszika-filológusok által kidolgozott szabályok érvényesek az olyan szövegek tanulmányozására is, mint *Ptah Hotep mondásai* és *Kagemni intelmei...*” (Alphonse DAIN, *Les manuscrits*, Les Belles Lettres, Paris, 1975³, 8–9.)

és nem hoznak létre univerzálékat. Minden korszak, minden kulturális környezet, minden tudós hagyomány meghatározza azokat a pozíciókat, gesztusokat, szempontokat és diskurzusokat, melyek előírják és segítik a szövegek és azok örökségének használatát. A technikai, lingvisztikai és grafikai⁶¹ meghatározások összessége hatással van a megőrzés, a reprodukció és a szövegek elterjedésének materiális és konkrét modalitásaira, behelyezkedik a használatok, a normák, a tudások, a társadalmi gyakorlatok komplex hálózatába, meghatározva megannyi változót egy, a társadalom által a könyvtárakban elhelyezett nézőpontban: ezek a diszciplínák elválasztása során strukturálódnak, értékhierarchia szerint helyezkednek el egymás felett, az elsajátítás normái határolják körül, és specializált közösségek között oszlanak meg.

Ennek a gyűjteménynek – amely egy, a történelemben és a kulturális korszakokban megtett út részletét tárja fel – nincs enciklopédikus szándéka, nem célja, hogy megalkossa a gesztusok, a résztvevők és a szöveg-hagyományozás általános tipológiáját. Teljességre ugyan nem törekszik, de előtérbe helyezi a felfedezés utáni vágyat. Azt reméljük, hogy a történetileg és kulturálisan meghatározott konfigurációk heurisztikus összevetésében láthatóvá válnak azok a sokrétű folyamatok, melyek a könyvtől a szövegig vezettek. Következésképpen ezek a komparatista nézőpontját és kérdéseit hívják elő: nem az invariáns vagy egy, a textuális és írásos kultúrát magában foglaló modell kutatásában, hanem a nézőpontoknak, a történeti tapasztalatoknak, a gondolat és az írás mintáinak találkozásában, melyek lefordítják az emberi csoportok adott térben és adott korszakban hozott, jelentőséggel bíró döntéseit, választásait. A cél az, hogy saját egyediségükben, egy épület elemeiként – melyek ki vannak téve az

⁶¹ A kritikai olvasás, a hibák tipológiája, a javítás módozatai, a filológiai munka megannyi formái nem lehetnek függetlenek azon írásrendszer természetétől, melyben rögzítik a szöveget: vö. kínai karakter (mely egy szónak felel meg), mássalhangzó-jelölő vagy vokalizált ábécé stb. India (vö. Charles Malamoud, Gérard Colas) és az Iszlám (vö. Olga Davidson a Korán-recitálásról [„La »publication« des textes arabes sous forme de lectures publiques dans les mosquées” = *Des Alexandries*, I., 401–410]) ráadásul arra ösztönöz, hogy elgondolkozzunk a filológiai korrekció azon formáin, melyeket a szóbeli szöveg esetén alkalmaznak. Egy mantra esetén a helyes kiejtés előbbre való a jelentésnél, és arra kényszerítheti a kritikát, hogy egy helytelen grammatikai formát örizzen meg avégett, hogy ne módosuljon a recitáció szent formulája. Anthony Grafton leírja, hogy a reneszánsz korszakban, a nyomdai levonatok javítási protokollja során, egy segédhangosan felolvasva az eredeti szöveget.

elhasználódásnak – vagy az identitás, a tudás és az emlékezet evolúciós materiájaként értelmezzük a mechanizmusokat és az írásos hagyományok résztvevőit, a tér-időt, melyben a jelentés és a szövegek betűi munkálkodnak.

A könyv különböző részei egy egész kérdéshalmazt járnak körül. Kihez tartozik a szöveg?⁶² Mi a hitelesítés, és hogyan választható el az élő kezességvállaló emlékezete és az írás hatalma? Melyek a tétjei a szöveg betűhív tiszteletének annak jogi, szimbolikus és performatív aspektusaiban, illetve az eredeti beszéd tükörképeként, egy szerzői akarat felfedezésének vagy manifesztációjának látható nyomaként, ami feloldhatatlanul összeköti a betűt és a jelentést? Hogyan járul az autoritás a szöveghez? Ki az, aki autoritást ad, és ez miként uralja a szöveget, mi teszi lehetővé fennmaradását? Milyen hatása van erre az autorításra egy olyan technikai változásnak, mint a nyomtatás?⁶³ Melyek a kanonizáció formái, műveletei, hatásai, és mekkora teret hagy a textuális innovációk számára? Hogyan jön létre egy szöveghagyomány, és magától értetődő-e, hogy egy ország vagy egy nemzet saját irodalmi örökségét kulturális gyakorlatainak középpontjába helyezi?⁶⁴ Hol húzódnak a határok a hagyomány szövegeinek javítása során? Miért jutottunk el oda, hogy

⁶² A szerzőhöz? Az olvasóhoz? Az intézményhez, amely meghatározza az értelmezést? A technikai vagy kereskedelmi instanciához, mely biztosítja a terjesztést? A közösséghez, mely használatba veszi? Ezek a kérdések, még ha Európában a nyomtatás elterjedése során teszik is fel azokat, s csak a 18. században tematizálódnak igazán, már a pergamoni Galénos orvosi értekezésében (Kr. u. 2. század) is felbukkantak, lásd *De libris propriis* (Kühn, XIX, 8–48). Lásd Michel Foucault szövegét is: „Mi a szerző?”, ford. ERŐS FERENC – KICSÁK LÓRÁNT = *Uő, Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, szerk. SUTYÁK TIBOR, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 119–146.

⁶³ Lásd Anthony Grafton fejezetét. Az európai hagyomány tekintetében lásd az alábbi ösztönző munkát, amely számos, további kutatást eredményezett, ám máig nem avult el: ELIZABETH L. EISENSTEIN, *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe*, II., Cambridge University Press, Cambridge, 1979; Európa és Kína közötti összehasonlító feldolgozásához lásd ROGER CHARTIER, „Gutenberg Revisited from the East”, *Late Imperial China* 17 (1996/1), 1–9. A nyomtatásról mint a textuális hatalom dekonstruktív erejéről Kínában lásd CHERNIAK, *I. m.*, 29–47.

⁶⁴ Peter Kornicki teszi fel ezt a kérdést, és felvázolja a nemzeti filológiai hagyomány kései felbukkanását Japánban, mely egyszerre történik a nyugati tudományok felé való nyitással: ez általában véve módosítja az írás, a könyvtárak, a könyvkiadás, az oktatás és a tudományos képzettség területét. [„Le nationalisme et la construction d’une tradition philologique au Japon au XIXe siècle” = *Des Alexandries*, I., 483–492.]

kételkedünk a hagyományozott szöveg minőségében, és melyek egy kulturális közeg szkepticizmusának formái és hatásai a vonatkozó írásos hagyományra?⁶⁵ Hogyan kapcsolódnak össze és oldódnak fel a konfliktusok a szövegek előállítására és interpretációjára?⁶⁶

Ahhoz, hogy válaszolni tudjunk ezekre a kérdésekre, be kell járnunk a művelt világok térképét,⁶⁷ meg kell sokszoroznunk az átjárásokat és a kereszteződéseket egyik és másik kulturális korszak között, hogy így kibontakoztathassuk a művelt gyakorlatok, a szóbeli emlékezet komplex körképét, a könyvtár terében levő mesterek élő bölcsességét, ahol létrejön a gondolat és a nyelv lehetőségeinek genealógiája.

Fordította Dancsecs Ildikó

---

⁶⁵ Lásd Benjamin Elman fejezetét a Konfuciusz Klasszikusainak interpretációjában bekövetkezett paradigmaváltásról, valamint könyvét: *From Philosophy to Philology. Intellectual and Social Aspects of Change in Late Imperial China*, Harvard University Press, Cambridge, 1984.

⁶⁶ Lásd Pierre Lardet írását az itáliai humanisták közötti filológiai viták szerepéről, és Jean-Marc Chatelain szövegét a művelt közösségen belüli rivalizálásról és a reneszánsz régiséggyűjtők versengéséről. TIMPANARO, *I. m.* megemlíti a német filológusok világát a 19. század első felében. Kínában, a Song kritikusok közötti ellentét a hivatalos rang, személyi képzettség, életkor alapján oldódott fel (CHERNIACK, *I. m.*, 25).

⁶⁷ Ez a gyűjtemény a terep felderítésére vállalkozik. A következő, személyes vagy kollektív utazások megpróbálják majd pontosabban körülírni a területek kontúrjait, és elmerészkednek a szigetvilágba is.